

На Правном факултету у Београду, у оквиру састанка Олишког семинара, 21. новембра 1995. године водио се разговор о књизи професора др Божидара Марковића: Оглед о односима између појма правде и развојка позитивног приватног права. Књига је докторска дисертација професора Марковића, одбрањена на Правном факултету у Паризу 1930. године. Дисертацију је 1995. године превео аутор, а издаша је у Библиотеци „Научно наслеђе Правног факултета у Београду“. О књизи су говорили аутор и професори Слободан Перовић, Драгољуб Пойовић и Данило Башић.

*др Слободан Перовић
професор Правног факултета у Београду*

ПРАВЕДНО ПРАВО У ОПУСУ БОЖИДАРА С. МАРКОВИЋА

Поштоване Колеге,

Одазваници знамените речи овог нашег Семинара

Дозволите ми, да са осећањем особите части, почнем овај наш изузетни час семинара. Представљамо књигу Божидара Марковића која је посвећена правди и позитивном праву, књигу која је објављена на француском језику пре 65 година у Паризу у издању Артура Русоа. У ствари, представљамо докторску и животну дисертацију нашег, тада младог професора овог Факултета, а данас на нашу срећу, праведног правника и достојанственог човека у десетој деценији живота. Људи који имају шта да кажу, заслужују да дуго живе.

На нашем језику ова књига није угледала светлост дана више од пола века. Револуционарна свест која се код нас зацарила матрицом једне Парантеле, донела је само „своју“ истину и „своју“ правду.

А ова књига управо говори о универзалној правди, о правди као стожерној врлини, тој вечитој теми од Аристотела и пре њега, до Канта и после њега — правди комутативној и правди дистрибутивној.

Ова друга, дистрибутивна, није била наклонена нашем вечерашњем слављенику, Божидару С. Марковићу, ветерану наше правничке речи. Једноставно, он је много више дао него што је добио по начелима те правде. Али, оставимо то за оцену неких других људи и неког другог времена.

Да започнем моје утиске једном исповести. Када сам као докторанд права и касније, студирао теорију каузе и ушао у шуму без пута, једно име ми је указало на зелену пољану усред те шуме. Био је то Анри Капитан, француски професор права прве половине нашег века и члан француског Института. Он је решио замршену теорију каузе на најбољи начин. За нашу правничку мисао, његово решење каузе много значи. Теорију каузе Анри Капитана пренео је у ову Кућу и наш Михаило Константиновић, и ту теорију усвојио у својој чувеној Скици, која ће касније (1978) постати Закон о облигационим односима. За оне који примењују овај закон и данас, за њих је та теорија каузе смештена у 3-4 одредбе које не изазивају готово никакве тешкоће у поступку примене закона.

Због свега тога, име Анри Капитана изговара се са дужним поштовањем. И ево тог великана права у Комисији за одбрану докторске дисертације коју данас, на нашем језику, представљамо поштованим колегама, слушаоцима Општег семинара.

У току одбране ове дисертације на Правном факултету у Паризу 1930. године, Анри Капитан ће рећи: „С великим задовољством сам прочитао на тако чистом француском језику вашу елегантну дискусију о основним начелима права. Ваша теза је јасна, ви имате јасан дух, али ваши закључци нису много охрабрујући”.

Када сам прочитао ову оцену чувеног француског Професора, стекао сам неки неодређени утисак. С једне стране, велики писац који се на брдо попео одакле се боље види но под брдом, а с друге стране, његова оцена да закључци докторанда Божидара Марковића нису много охрабрујући.

Да видимо те закључке: „Ни право, ни његова техника не могу живети лишени њиховог корена, то јест одвојени од морала. Ако је право плод морала, оно је плод који се никада не одваја од свог стабла и којем је, да би трајао, стално потребан матерњи сок... Али, где ћемо ми наћи нашу правду да бисмо избегли судбину Титана који узалуд очекују правична суђења? Правда почива у души праведника, одговара нам стари глосатор — *justitia in mentibus justorum quiescat*. И мада њу није лако открити, ми треба да је тражимо у нама самима... Радећи на правди, учинићемо непотребним милосрђе и закон, јер закон није писан за праведног. А када је будемо нашли, мораћемо да је примењујемо у нашим поступцима и да захтевамо од других да то исто чине. Сваки човек има живот који заслужује и свако друштво има правду које је достојно. Треба, дакле, тражити правду и борити се за њу — треба у исти мах бити *legum doctor et miles*”.

После овога, дакле, после 65 година од изговореног закључка и учињене оцене, не питам се ко је овде био у праву, јер наука није парница са исходом правоснажне пресуде, већ се питам, није ли се ђак

у закључку своје тезе попео на неко веће брдо. Можда на наш копачички Панчићев врх на коме се негује правда у смислу природног права. Није случајно што је управо ова Школа 1994. године своје сусрете посветила Божидару С. Марковићу, великану правде и праведног права.

У ствари, он је овом својом књигом започео и касније својим опусом поставио теорију правде на темељима моралне цивилизације. И као што Харвард има Џона Ролса са својом теоријом правде, тако и наш Факултет у имену Божидара С. Марковића види свог носиоца теорије правде.

Можда делује прозаично, али морам рећи да књига обухвата три дела: Правда и правичност, Правне школе о правди и Како правда продире у позитивно право. Није потребно набрајати сва питања која су покренута насловима ова три дела књиге, нека то остане за оне који још нису ову књигу прочитали.

Узимам слободу да сва питања сведем на једно. То је студија правде у смислу утврђивања односа позитивног и правног права. То је књига која се заснива на анализи двојства феномена права — *jus* и *leges*.

Читајући књигу највише ме је занимао део о природном праву. Међутим, тек сам на крају схватио да, суштински гледано, другог дела и нема. Аутор је утврдио садржинску истоветност појмова правде, правичности, природног права и морала. Да је књига данас писана, сигурно је да би ту био још један синоним — људска права. Разуме се, све ово под хипотезом суштинског уопштавања ових појмова.

У закључку, рекао бих, то је књига о умности и чулности права, о његовом трансцендентном и иманентном својству.

Она остаје, а сви ми одлазимо. Данас ми тражимо правду у нама самима, а сутра ће то исто чинити наши потомци и тако све док се не открије правда и суштина права, јер како нам Улпијанус поручује, правна наука је наука о праведном и неправедном, пошто се сазнају божанске и људске ствари.

др Данило Н. Басић
професор Правног факултета у Београду

ЈЕДАН ВИТАЛИСТИЧКИ ПОГЛЕД НА ПРАВО И ПРАВДУ

Божидар С. Марковић: *Оглед о односима између појма правде и развитка позитивног приватног права*, Београд, Правни факултет, 1995.

Појава ове књиге заиста је јединствен, неупоредив и, може бити, непоновљив догађај. Јер, реч је о докторској тези коју је аутор, тада двадесетседмогодишњак, одбранио 1930. на Сорбони, а коју је, после равно шездесетпет година (!), сâм превео на српски језик и тако је, већ у десетој деценији свога живота (рођен 1903), вратио нашој правној филозофији. То је све друго пре неголи нешто што се догађа сваког дана.

Данас неоспорни доајен наше правне мисли и нашег правништва уопште, проф. Божидар С. Марковић је, на почетку свога пута, био међу оним младим људима који су своје, врло успешне, докторске дисертације написали и одбранили на страни, већим делом на француским, а мањим на немачким универзитетима. Објављене на страним језицима, те дисертације представљају, сумње не може бити, читаво једно мисаоно богатство, и прешан је задатак да се што пре духовно „репатрирају”, тј. преведу и објаве на матерњем језику њихових заслужних аутора, те на тај начин непосредно укључе у наш научни корпус. У овом погледу, београдски Правни факултет је, окренувши се систематском вођењу бриге за своје научно наслеђе, учинио прве значајне и охрабрујуће кораке, којима свакако припада и објављивање ове докторске тезе.

Одмах ваља рећи да је ова књига најбоља и најтемељитија расправа о правди коју наша правна филозофија има до дана данашњег. Утолико она може и треба да послужи као образац одговорног и плодотворног приступа разматрању правде, која је средишње и неприкосновено питање правне филозофије. Одлучно се одредивши да за тему узме проблем правде, млади писац ове књиге зарана се сврстао уз оно што је највредније и најзначајније у европској традицији правне мисли. А ако се томе дода да је обради тога проблема дао свој препознатљив лични печат, да је током његовог решавања износио и претресао уверљиве аргументе, да се показао вичан критици туђих и одбрани сопствених схватања, да је при том дошао до резултата не само занимљивих, него и трајних, онда није никакво чудо што ову књигу помињу и неки новији теоретичари правде какав је, примерице, Илмар Тамело.

За руководно начело свога истраживања Марковић је узео једну пресудну мисао римског правника Паулуса: *non ex regula jus sumatur, sed ex jure quod est regula fiat*. Међутим, она за њ није била само методика нит-водиља, па ни обична оријентациона тачка према којој се разматрање равна. Кудикамо више од тога, та Паулусова мисао надахњује и прожима Марковићеву књигу у целини. Не само што јој се он често враћа, него из ње извлачи далекосежне закључке. Тако ће, управо, с ослонцем на њу, на самом почетку рећи: „Чини се, дакле, да има нечег постојаног што је изнад закона, или боље речено изнад позитивног права. То јест да има начела која управљају и самим законима, да позитивно право никако није нека произвољна творевина, последњи појам, него да је израз извесне претходно постојеће стварности коју Павле тако основано назива *jus quod est*” (стр. 9).

То Паулусово *jus quod est*, то право које јестаствује пре и понад закона, та правна стварност која претходи позитивном праву и спречава да оно буде пука произвољност — означавао је током векова разним називима, као правда, правичност, морал, као природно право, али је свагда и суштински била у питању једна те иста ствар. Тој ствари, јединственој без обзира на мноштеност облика у којима се испољава(ла), писац ове студије посветио је сав свој младалачки ентузијазам. Разуме се само по себи да такав предмет, који подразумева задирање у средишња питања права и правне егзистенције, и такав прилаз предмету, који изискује одважност и удубљивање, нису могли остати без резултата.

У чему је тај резултат, то Марковићево постигнуће које снага времена није била кадра да наруши? То ће се најбоље видети ако се укратко предочи језгро Марковићевог разматрања о правди.

Што одмах ваља истаћи, то је да је Марковић одлучно стао на становиште које пориче идеју апсолутне, непроменљиве, вечне и једном засвагда дате правде. Другим речима, он је на самом почетку свога истраживања одбацио идеалистичку метафизику правде и, уважавајући достигнућа француске социологије (у првом реду Диркемове), правду узео да проучава као друштвену чињеницу и друштвени чинилац. Тиме је задобио реално тло за остварење свога задатка. Међутим, тај реализам није исто што и позитивизам, баш као што ни релативизам, који Марковић заступа, ни у ком случају не значи разводњавање или, чак, растварање појма правде до непрепознатљивости. Ако је Марковић реалист, онда је он реалист у Аристотеловом смислу. Зато ће, сасвим у духу великог Стагиранина, моћи да каже да је форма правде стална, штавише, апсолутна и непроменљива, али да је њена садржина подложна непрекидним променама (упор. стр. 77). Тиме што је прихватио реалистички поглед на правду, што се методски доследно придржавао друштвене стварности правде, Марковић, дакле, није напустио подручје филозофије, није пренебрегао филозофски карактер питања о правди. Зато овај његов рад не припада некаквој социологији правде, већ суштински остаје на подручју и у оквирима филозофије правде.

За, разумевање Марковићевог схватања правде пресудно је да се, поред реалистичког и еволутивног гледишта, има на уму оно што он назива људским финализмом. Поричући било какав трансцендентни финализам, тј. учење да природа или свет имају неку објективну сврху, у чему је отишао тако далеко да је то — свакако прејак — означао као „болест људског мишљења” (стр. 29), Марковић је, заузврат, наглашавао људски финализам, сматрајући да се људима појам циља „*намеће* као логичка и истовремено психолошка нужност” (стр. 31). *Causa finalis* покреће сваки људски чин. Делујући, човек иде за тим да отклони какав недостатак и прибави нешто што нема. А ако се постави питање о последњој потреби и свеукупном циљу људских делатности, онда је одговор: *одржање бића*. И не само његово одр-

жање, не само голи опстанак, него уједно и његово јачање, развијање, усавршавање. На тај се начин показује да филозофску основу Марковићеве концепције правде чини спинозистички витализам. Уосталом, он то и сâм отворено признаје, пишући да је усвојио спинозистички образац (упор. стр. 37), одн. спинозистичко начело „према којем свако биће тежи да оистине у свом бићу и да га ојача ишћо је могуће више” (стр. 33). Према аутору, то биће које тежи одржању и јачању није само појединац него и организовано друштво. При том је необично значајно што он првенство даје појединцу, будући да је друштво само последица постојања појединаца и да су ови његов стваралачки и битан састојак. Отуда: „Друштво постоји да би омогућило најповољнији развитак појединца” (стр. 36). Тај индивидуалистички тон одзвања Марковићевим поимањем правде.

Сада више није тешко да се ближе одреди оно што је праведно. Јер, такво одређење пружа сам спинозистички образац. Ако је крајњи циљ појединца и друштва њихов опстанак и напредак, тј. њихово одржање, јачање и усавршавање, онда правило нашег понашања има да се саобрази том двоструком циљу: одржању и усавршавању сопственог бића у складу с постојањем друштва. Из тога следи да се праведним мора сматрати све оно што је сагласно с тим правилом. У томе је млади писац ове књиге открио последњи критеријум за оцењивање вредности и одређивање достојанства и заслуга неке личности. То је, према њему, пут и средство да се образује суум сваког појединца, у чему се и састоји основа правде.

Овде нема потребе да се подробније улази у даља Марковићева извођења; то се мирне душе може препустити сваком читаоцу заинтересованом да сазна консеквенције које, скоро би се могло рећи *more geometrico*, произлазе из усвојеног спинозистичког начела. Уместо тога, треба подвући да је Марковић, ставши на страну спинозистичког витализма, правду схватио као органон живота, као средство да се животу каже *да*, да се живот потврди, оснажи и унапреди. Његова филозофија правде, аристотеловски реалистичка и спинозистички сврховита, разоткрива се заправо као филозофија живота. Ни право ни правда не постоје зарад поробљавања живота, већ зарад ослобађања његових изворних моћи, зарад његовог самопотврђивања. То је добро знао и то нам је својом тезом упечатљиво поручио млади париски доктор Божидар С. Марковић.

Правници, ти заточници и чувари права, а не тек механички примењивачи важећих прописа, не би никада требало да сметну с ума такав науку о праву и правди. А он је у потпуном складу и несумњивом сагласју са једном, значењима пребогатом, мишљу предводника Историјске правне школе, Фридриха Карла фон Савињја. У свом знаменитом делу *О њоизиву нашег времена за законодавство и љавну науку*, он је рекао: „Суштина права је сâм живот људи, посматран са једне посебне стране.” Те и такве суштине права рано је постао свестан и засвагда јој је остао привржен проф. Божидар С. Марковић.

др Драгољуб М. Поповић
професор Правног факултета у Београду

ПРОБЛЕМ ДЕФИНИЦИЈЕ ПРАВА У ТЕЗИ ПРОФЕСОРА МАРКОВИЋА — из угла правног историчара —

1. Позитивно право, правда и морал

Једно од кључних места у докторској расправи проф. Марковића представља закључак њенога првог дела, где се расправља однос три појма: позитивнога права, правде и морала (стр. 88). Проф. Марковић каже овако: „очигледно је да је позитивно право у односу на морал један ужи појам, пошто обухвата само један део моралног правила. Исти је такав и однос који постоји између правде и позитивног права: све оно што је обухваћено правом у начелу је праведно”. И даље: „Појам морала је најшири и он обухвата два остала; правда са своје стране обухвата позитивно право као ужи појам”.

Проф. Марковић се на овоме месту поводи за Бенетом и указује на једну геометријску слику. Три поменута појма представљају концентричне кругове, од којих најмањи чини позитивно право, а највећи морал. Онај средњи била би, дакле, правда, један од основних појмова читаве Марковићеве расправе.

Одређење појма правде постављено је с ослоном на Аристотела, али и на Спинозу. Проф. Марковић каже (стр. 42): „Правда је ... врлина која свакоме додељује према његовој животној снази, потврђеној од стране друштва”. Виталистичко начело лежи у основи овог одређења, као уосталом и на ономе месту где се појам правде одређује преко појма праведног. Праведно је оно понашање које је саображено двоструком циљу: „одржати и усавршити своје сопствено биће у складу с постојањем друштва” (стр. 37).

Овакво схватање изведено је из оног што проф. Марковић зове спинозистичким начелом, „према којем свако биће тежи да опстане у свом бићу и да га ојача што је могуће више” (стр. 33) — „*res quantum in se est, in suo esse perseverare conatur*” (Спиноза, Етика III, 6).

Рекло би се да је лаицима — онима који се филозофијом не баве — начело о којем је реч („*in suo esse perseverare*”) много више од Спинозе приближио Мигел де Унамуно, који за основу своје филозофије узима човекову тежњу за бесмртношћу, начело до којег је дошао у разговору с једним шпанским сељаком. Унамуно је томе саговорнику покушавао да објасни учење по којем Бог постоји, али душе ипак умиру. На то је сељак зачуђен, одговорио питањем: „Чему онда Бог?”

In suo esse perseverare — мисао о бићу које хоће себе, виталистичко начело које се затиче код Спинозе, налазимо, међутим, и на другим странама и у другим приликама. Једно политичко иступање Мартина Хајдегера из времена док је подржавао Хитлера постављено је на исто гледиште. Биће бира себе, те стога, према овој мисли, немачки народ мора одабрати најсушгаственију црту сопственог развитака, ону највише својствену његовој природи, а то значи ону коју нуди Национално-социјалистичка немачка радничка партија.

Можда је ово место — услед неодрживог додира са животним контекстом — управо оно на којем историчар мора интервенисати. Добија се наиме, утисак како је мишљење проф. Марковића неопходно осматрити и са становишта историјских прилика — времена у којем је теза настала, али тако исто и с гледишта доцнијег историјског искуства.

При свему томе — будући да желимо да поставимо питање о дефиницији права у светлости историјског искуства — приметимо засад толико да проф. Марковић у својој тези заобилази проблем дефиниције права. Од 37 параграфа колико познаје читава расправа, ни један није томе посвећен. Параграфи су разврстани у три дела, од којих се први односи на појам правде, други обрађује ставове правних школа о правди, а трећи је посвећен техничким начинима путем којих правда продира у позитивно право. Шта је онда позитивно право, најмањи од три напред поменути концентрична круга?

2. Точак историје

Марковићева теза одбрањена је у Паризу 1930. године. Ондашњи докторанд кретао се у једном друштву већ довољно удаљеном од ратнога доба, у свету уређеном, у цивилизацији једне земље која је управо одушевљавала његове сународнике. Марковићева мисао је, развијајући се у таквим условима, остала блага и сталожена. Он нарочито настоји на еволутивности као особини људског друштва. Зато и кад призна да је сила у основи стваралац права, наводи (стр. 42) како се „еволуцијом човечанства ... појам силе оплеменио и она сад обухвата све елементе друштвеног живота, оно из чега се састоји добро схваћен интерес друштва”.

Рекло би се да је ово кључно место за разумевање Марковићеве тезе, а све уз помоћ малопретходне слике о концентричним круговима. Друштвена еволуција ствара морал друштва, овај се претаче у правду, а она опет у позитивно право. Игра друштвених сила бива при томе култивисана, она стиче изглед непрекинутог тока, при којем појмови неосетно добијају преливе и своје нове облике. Неопходна је за то еволуција, тај тихи процес који и морал и правду и право води кроз стадијуме њиховог органског развитака.

Оно што некадашњи докторанд није узео у обзир, премда је док је тезу радио постојало у јасним наговештајима, био је управо говор неспутане силе, један дисруптивни историјски процес. Еволуција органских облика морала, правде и права била је пресечена. Неоплеменена сила избила је у први ред и што је занимљиво, управо ослањајући се на хипостазу идеје правде, успоставила је контролу над друштвом. Настао је и развио се током тридесетих и четрдесетих година овога века нови тоталитаризам. Узео је на разним странама различите облике и имена, ослонио се на разноврсне идејне обрасце, али је — без обзира на име свуда имао исте основне особине. Нововековни тоталитаризам представљао је једну револуцију која је донела прекид у органском, природном развоју друштвених облика. Још више, тоталитаризам је друштвене облике искривио и изопачио, доневши — како је изгледало — нови морал, нову правду, у чије се име по правилу подигао, али и ново право.

Тоталитарна друштва нису живела у анархији. Напротив, у њима се по правилу довољно систематичним начином спроводио један поредак. Тај поредак имао је нормативну технику и носио је име права. Обратимо се зато дефиницији права, какву тамо затичемо, на пример оној потеклој од националних социјалиста: „*Recht ist das, was arische Menschen für recht befinden, Unrecht ist das, was sie verwerfen*”. Право је оно што Аријевци сматрају исправним, неправо оно што они одбацују.

Но, не морамо ићи тако далеко и бавити се национал-социјалистичким перверзијама. Револуција је и у нашој земљи прекинула развој права и преуредила поредак. Једном одлуком председништва АВНОЈ-а од 3. фебруара 1945. аброгиран је у начелу читав правни поредак. Једна непроверена анегдота тврди како су се после рата негде у иностранству састали професори Перић и Бартош. Избегли Перић је тад наводно питао Бартоша шта он то још предаје на Правном факултету?

Кад сила дакле доживи ерупцију у друштву и кад се успостави поредак чије је порекло у непосредном насиљу, онда се поставља питање да ли је тај понекад језиво систематични нормативни поредак тоталитарног друштва уопште право или не? Питање којим смо завршили претходни одељак јавља се тако и на крају овог: шта је право?

3. Дефиниција права према гледишту проф. Марковића

Хвата нас свакако извесна зебња при помисли на могућност да доведемо у везу Марковићеву мисао о томе да је праведно све што је право и ону која каже да је право све оно што Аријевци сматрају исправним.

Доиста, ако је праведно све оно што је право, хоћемо ли онда бити принуђени да праведним означимо, рецимо, и примену аналогije

у кривичноме праву, или *reformatio in peius*, или одустајање од начела *habeas corpus*? Или да узмемо ближи пример, хоћемо ли праведним држати члан 504. Закона о удруженом раду, према којем у тобож трудбеничкој држави предлог о именовању директора фирме, која је наводно под управом трудбеника, ставља једно тело у којем 2/3 састава даје политичка елита?

Сав наш досадашњи напор, међутим, био је усмерен управо на то да покаже провалију која се простире између два поменути мишљења, једног које тврди да је право инструмент произвољне моћи и другог које право гледа као инструмент правде.

Да би се исправно разумела Марковићева теза, две чињенице се морају нарочито узети у обзир, две чињенице које смо ми већ поменили. То је најпре историјска, или, ако се хоће, цивилизацијска утемељеност расправе. Марковићево културно тле на којем развија своју мисао представља јудеохришћанска или грчко-римска цивилизација. Нови тоталитаризам уопште није у његовом видокругу, као што нису, рецимо, ни стара источна царства.

Други кључни појам — на којем проф. Марковић можда није у довољној мери настојао, али га је свакако истакао — јесте појам друштвене еволуције. Марковић је изразити еволуционист. Ова чињеница је одлучна. Није наиме, сваки нормативни поредак који се довољно систематичним начином спроводи подобан да задовољи дефиницију права, нити да понесе то часно име. Управо нам начин на који се један нормативни поредак позитивизује омогућује да одговоримо на питање да ли је тај поредак правни или не. Позитивизовање нормативног поретка дакле, не чини га само по себи правом.

Редовно узимање накнаде за неку фиктивну заштиту — оно што је данас код нас понело име рекета — не представља право, иако је снабдевано врло ефикасном санкцијом, чија је примена у много већој мери извесна од примене санкције коју изрекне држава.

Напротив, сад нам Марковић помаже да разлучимо — није право онај поредак који је позитиван, него онај који је праведан, а то значи органски изведен из природног тока друштвене еволуције. Из таквог друштвеног развитка дакле, у којем се друштвене силе слободно испољавају, али у којем не долази и то баш никако, до провале разорученог насиља. Због тога нас проф. Марковић учи како не може бити права без правде, пошто правда надахњује право, обухвата га и обучава.

Са свих ових разлога дозволили бисмо себи да се бар у извесној тачки не сложимо с оним што је младоме докторанду у току одбране тезе казао славни Капитан, а наиме да закључци ове расправе нису много охрабрујући. Нама се чини да је Марковићево еволутивно-социолошко одређење праву сачувало достојанство.

У амфиитеатру „Томе Живановића“ Правног факултета у Београду, 27. децембра 1995. године, представљена су „Сабрана дела“ академика Радомира Лукића, која су издали „Завод за уџбенике и наставна средства — Београд“ и БИГЗ. О „Сабраним делима“ говорили су аутор и професори Стеван Врачар, Мирослав Печујлић, Милијан Поповић, Данило Бајић и Добросав Бјелетић.

*др Стеван Врачар
професор Правног факултета у Београду, у пензији*

ДАРОВИ ПРОФЕСОРА ДР РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА — поводом његових *Сабраних дела* — (1)

Драги наш Професоре,

Драги мој Професоре,

Изражавајући своје особито задовољство што сам у могућности да нешто кажем на овој скромној свечаности, желим одмах и да нагласим да је ово јединствен догађај у свеколикој историји Правног факултета у Београду. Јер, досад је само научно стваралаштво Слободана Јовановића обележено издавањем *Сабраних дела* (изд. 1930–1940. и них деценија потом друго издање 1990–1991). Овом приликом, у иначе и уопште претешком времену, а за издаваштво поготово, начињен је прави подвиг издавања *Сабраних дела* нашег уваженог проф. Р. Лукића који је ту, с нама. Изузетним залагањем Издавача, у технички изврсној опреми, у рекордно кратком времену појавило се једанаест томова. (2). У тим *Сабраним делима* — по мом мишљењу — сабрани су: значај и значења сваке од тих књига, па и тако створене целине; штавише, тиме је снажно и упечатљиво обележено целокупно стваралаштво нашег Професора; тако су сабрана и многа запретана и несагледива значења ових књига; најзад, то је сплет симболика и смислова, који подстичу размишљања о многим стварима. У тим склоповима су и *дарови* професора Р. Лукића: оне изразите природне обдарености које су уткане у ове књиге, а све то заједно је даровао

(1) Овај текст представља својеврсну репродукцију мог усменог говора на свечаној промоцији *Сабраних дела* проф. др Радомира Д. Лукића, 25. децембра 1995. на Правном факултету. Овде су с разлогом наглашене извесне идеје које имају изразито методолошки значај.

(2) Др Радомир Д. Лукић, САБРАНА ДЕЛА, том 1. — 11., Завод за уџбенике и наставна средства, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1995; у тому 1. *Предговор*: Др Милијан Поповић, *Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића*, стр. 9 — 256.

нашој науци и нашој култури, а пре свега и оним многобројним генерацијама студената, из којих је израсло наше правништво.

1.— Припадајући генерацији студената уписаних 1947/48. године, спадам у оне давнашње познаваоце нашег Професора. И не само то: имао сам част да будем изабран за асистента на предмету Теорија државе и права 1954. и тако постанем и непосредни сарадник на том и још неким блиским предметима које је проф. Р. Лукић предавао. Касније, као наставник и његов млађи колега, наравно, имао сам повластицу и могућности да најнепосредније, најсвестраније и најпотпуније упознајем и свог Професора. Зато се и сматрам обавезним да бар укажем на основне *предметне, методске и садржинске* својеврсности и ових књига и целокупног стваралаштва проф. Р. Лукића.

Срећна је околност, заиста, што је проф. Р. Лукић приредио своја *Сабрана дела*. Вероватно је да читаоци очекују уз ова дела и неки његов осврт и анализу, али тако нешто, из разумљивих разлога, морало је изостати. Ипак, уместо тога, аутор је приложио кратку напомену, која даје бар извесну индикацију о неким важним околностима (3). Но, најважније је да се већ и само летимичним увидом може утврдити општи карактер, значај и место ових књига у ауторовом целокупном стваралаштву. Пред нама је, неспорно, оно што представља *срж*, оно *средњишће* и праву *круну* бројних списа, расправа и чланака, које је аутор објавио током низа деценија. Али, то је и својеврсни и најпоузданији *показатељ* плодносног стваралаштва, разноврсних делања које красе веома истакнутог научника и јавног посленика.

Уважавајући критеријум обликовања *Сабраних дела* и разврставања која је аутор применио, може се напоменути да су то књиге које сачињавају *фундаментална знања* о држави и праву, као и оне предмете или научне дисциплине, који су се конституисали у другој поло-

(3) У *Напомени аутора уз Сабрана дела* се каже: „Пишчева Сабрана дела у једанаест томова обухватају књиге које су, углавном као такве, и раније објављиване у једном или више издања разних издавача. Све оне представљају, током више од педесет година, израз схватања аутора у одређеном добу његовог живота и рада. Међутим, нека су дела стварана, у првом реду, као уџбеници за студенте Правног факултета у Београду и других факултета на којима је аутор држао наставу. То се односи, пре свега, на Теорију државе и права I, Теорију државе и права II и Основе социологије.

То значи да су ова дела морала увелико бити заснована на програму факултета. Отуда су нека питања, с обзиром на важећи наставни програм и ондашња владајућа схватања, била у извесној мери и ограничавајућа у развоју идеја аутора. Тако, на пример, аутор би у другим околностима, а нарочито данас, свакако био мање категоричан у појединим питањима или не би ни рекао то што је онда говорио о будућности капиталистичког друштвеног и правног поретка, о социјализму и одумирању државе итд.

Аутор у овом издању није хтео ништа да мења. Нека се виде схватања и времена, а и аутора. Наравно, аутор се нада да је знатно више његових уверења и тврдњи сасвим одолела ђудима времена, успело да се потврди и одржи и да може бити занимљиво, а и од користи савременом читаоцу.” (том I. с. 257)

вини овог века уопште, па и у нашој земљи (4). Сходно томе, по значају и домаћају могле би се назначити следеће научне дисциплине и подручја обухваћена наведеним књигама, као потврдом превасходног интересовања и бављења, наставних делатности и научног истраживања проф. Р. Лукића.

Средишње место заузима *Теорија државе и права*, која је најпре концептована под снажним утицајем совјетске теорије, а после сукоба са Стаљином 1948. све више се осамостаљивала у облику званичне југословенске варијанте тзв. самоуправног социјализма.

Друго подручје је *Социологија*. Мора се посебно нагласити да је наш Професор био иницијатор и најзаслужнији научник у претходној Југославији за увођење социологије, уместо раније неприкосновеног и освештаног „историјског материјализма”. Својим претходним расправама и полемикама, увођењем овог наставног предмета на нашем факултету, а пре свега објављивањем књиге *Основи социологије*, као стандардног уџбеника, он је имао пресудну улогу у брзом прихватању социологије у целој земљи, стварању института и образовања специјализованих социолога. Годинама је био председник *Социолошког друштва*, које је баш тих година имало велику улогу. По мом мишљењу (а оно је и „меродавно” пошто сам био и секретар тог друштва неколико почетних година), у том правцу су и највеће личне заслуге проф. Р. Лукића. Уосталом, књиге *Социологија морала* и *Формализам у Социологији* само потврђују његове врло значајне научне резултате на овом пољу.

Треће подручје је *Филозофија права*. У ствари, својом докторском дисертацијом и последњом великом књигом *Систем филозофије права*, он је најдалекосежније разрадио идеју и поставку о тзв. објек-

(4) О целини *Сабраних дела* и појединим томовима пружају основну представу и неки библиографски подаци. Том Први: *Обавезујућа снага правне норме и проблем објективности права*; Предговор: Општа мисао о праву Радомира Д. Лукића (др Милијан Поповић) с. 7–286; Напомена аутора уз Сабрана дела, с. 257–258; (превод докторске дисертације с француског), с. 263–446.

Други том: *Теорија државе и права*, „Научна књига”, Београд, 1953, с. 492.

Трећи том: *Теорија државе и права II*, „Научна књига”, Београд, 1954, с. 345.

Четврти том: *Систем филозофије права*, „Савремена администрација”, Београд, 1992, с. 533.

Пети том: *Методологија права*, САНУ, Београд, 1977, с. 243.

Шести том: *Основи социологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1994, с. 415.

Седми том: *Социологија морала*, „Научна књига”, Београд, 1982, с. 614.

Осми том: *Формализам у социологији*, „Просвета”, Београд, 1969, с. 268.

Девети том: *Историја правних и политичких теорија*, „Научна књига”, Београд, 1982, с. 623.

Десети том: *Политичка теорија државе*, Савез удружења правника Југославије, Београд, 1962, с. 287.

Једанаести том: *Политичке странке*, „Научна књига”, Београд, 1981, с. 313.

тивном праву, у ствари једну социолошки утемељену варијанту тзв. природног права.

Четврта научна дисциплина коју је код нас утемељио проф. Р. Лукић јесте *Методологија права*, која је уведена на последипломским студијама седамдесетих година. Објавио је и књигу с истим насловом.

Најзад, своје ангажовање у настави и научним радовима он је обележио објављивањем значајне књиге из *Историја политичких и правних теорија*, као и књигу о политичким странкама која означава његово бављење и *Политикологијом*.

2. — Овако широки захвати, повезивање додуше већ засебно конституисаних научних дисциплина, али и несумњиво сродних, пружају увиде у *сиручију* тако повезаних знања. Али, тако се показује и које су *функционалне* својеврсности тих знања. По свом карактеру и улози, па и практичној намени, ауторови списи, пре свега ови али и сви остали, садрже три основне компоненте, одн. врсте знања. При томе, аутор их је успео тако складно повезати да представљају целину, па се једно знање изводи из остала два.

Свакако су најзначајнија и најдалекосежнија *уџбеничка знања*. После Другог светског рата, сва знања на факултетима друштвених наука су морала добити друкчију основу и изглед. Подразумевало се, пре свега, да се морају припремити нови и друкчији уџбеници. Ранији се нису могли користити. Проф. Р. Лукић је био и остао један од најплоднијих писаца уџбеника, како за предмете који су се одавно конституисали тако и за оне који су се тек заснивали. Он је успевао да нађе начина и мере за пријемчиво и у сваком погледу поуздано презентовање тзв. *сјандардних знања* намењених студентима, али и шире. Његови уџбеници су били изузетно цењени, широко коришћени не само на нашем факултету него у целој земљи. После његових уџбеника, низ писаца је сматрао да је могао кренути утрвеним стазама и просторима. Штавише, у неким случајевима је било и превише „угледања” на одавно познате уџбенике проф. Р. Лукића. Томе су ишли наруку и круто постављени наставни програми.

Друкчија су и свакако спецификована *сјручна знања* подешена нивоу стручњака (правника, социолога, политиколога и сл.). Таква знања су понајвише изграђивана сходно друштвеним, политичким и правним променама, које су, неизбежно, изражаване у сфери законодавства. Такве промене су, наравно, повезиване и са променама у политичко-идеолошким погледима, па и теоријским заснивањима и каснијим разрадама одговарајућих концепција.

У склопу свега тога, нарочито су значајна *научно-исјраживачка осјварења* проф. Р. Лукића. Поседујући нека својства која имају правни теоретичари, а пре свега изразиту моћ конструисања ширих концепција и у њиховом оквиру даље извођење и развијање одговарајућих

поставки, проф. Р. Лукић је стекао велики углед и у том правцу. Наравно, оваква истраживања су иначе најригорознија, чак мукотрпна, па се може само зажалити што је за тако нешто било и понајмање неопходних предуслова, друштвених и осталих. Уосталом, неизбежно је да вишеструка ангажовања доводе до тога да једна иду на уштрб других.

Када се на ово указује, наравно, има се у виду, пре свега, општа ситуација и време у којим су уследила таква ангажовања. После револуционарних промена, успостављања новог друштвеног поретка и политичког режима у Југославији, наравно, *марксизам је задобио нејри-косновено владајуће мeсџо* у свим друштвеним наукама, а нарочито поменутих. У ствари, морало се полазити од најопштијих поставки оснивача марксизма, често сасвим упрошћених, а затим и нарочито афирмисати основну сагласност са специфичном политичко-идеолошком доктрином домаћих основних политичких снага. Иако недовољно дефинисана, увек је постојала *владајућа докџрина*. То је означава-ло, макар и спољним показатељима, оживотворење и афирмисање „марксизма” предметно, методски и садржински. У друштвеној атмосфери су се уврежила одређена и публицистички оформљена схватања у низу важних тачака. То су била често само вулгаризована третирања важних ствари. У таквим приликама, треба нагласити, проф. Р. Лукић је успевао да обезбеди несумњиво одређени *инџелекџуални ниво* третирања марксизма, његове методологије при разматрању важних друштвено-политичких питања. Тако се испостављало да је то било и афирмисање владајућег погледа, али се тим погледом давала и неопходна подлога гледиштима тако угледног теоретичара државе и права.

Наравно, у таквим околностима заиста није било неког видљивог простора за *оригинално сџиваралашџиво*, па чак ни за изразито развијање оних поставки које је проф. Р. Лукић посебно истицао као своје најзначајније и најоригиналније домете у науци. То је, пре свега, схватање о *џизв. објекџивном џраву*, утемељено још у докторској дисертацији, а касније, понајвише у *Сисџему филозофије џрава*, развијано као једна варијанта *џизв. џприродног џрава*. Занимљиво је да проф. Р. Лукић истиче могућност усклађивања те тезе са познатим основним поставкама марксизма о класном карактеру права.

А када је већ реч о томе, свакако се мора имати у виду једна занимљива околност. Проф. Р. Лукић није припадао раније ниједном „политичком покрету”, па се није трудио да задобије прибежиште и окриље, што се, најчешће, некако подразумевало у једној таквој области. Иако би, наравно, и те како био радо виђен као формални члан владајуће политичке организације, па тако имао и потврђено место у политичком естаблишменту, он се тога непрекидно клонио и тај став је задржао до дана данашњег. Чак ни тако нешто није било лако. И то је изискивало своју цену. Они који се баве науком на овом подручју

најбоље знају какве све ризике то подручје садржи. Бити непрекидно на јавној сцени, говором и писаном речју, означавао је и непрекидна оптерећења. Сама чињеница да је проф. Р. Лукић успевао да задржи одређене позиције, да напредује, да стекне спонтано изграђиван ауторитет у земљи, па и у „социјалистичком свету” — несумњиво потврђују одговарајуће изврсне квалитете најистакнутијег професора на једном таквом подручју.

Свој углед водећег теоретичара државе и права, па и сродних дисциплина, проф. Р. Лукић је потврђивао *највишим дometима* у следећим правцима.

Као *наставник и предавач* он је имао драгоцене својства. Своје бриљантне говорничке способности је успевао да покаже пред огромним аудиторијумом од преко хиљаду слушалаца у највећем факултетском амфитеатру. Од првог минута па до последњег је задржавао пажњу свих. Говорећи увек без икаквих бележака, показивао је савршено владање знањима. Изузетно магнетичним гласом је развијао мисли о иначе веома сложеним и апстрактним стварима, али стално јасно и разумљиво. Није дозвољавао заморе ни себи, али ни аудиторијуму, па је у правим тренуцима освежавао говор умесним и тренутно нађеним пошалицама. Успевао је годинама да буде у „говорничкој форми”, без осцилација које би се чак сматрале неизбежним. Његова врхунска остварења су била обрасци реторичког умећа, савршене импровизације и стваралаштва. Таква предавања су деловала опчињавајуће и остављала најдубљи утисак на све слушаоце.

Као *научник* успео је да покаже изузетне потенцијале и крупне резултате. Широко подручје којим се бавио одувек и свуда је изискивало посебне обдарености, а он их је имао и у многим расправама непосредно потврђивао. Способност апстрактног мишљења, употпуњена снажном конструкторском проницљивошћу, упечатљивом систематичношћу извођења итд. — он је унео у свој научни опус и представио га импресивним у највишој мери.

У својим највишим дometима проф. Р. Лукић је показао *мислилачки формат* који имају само најдаровитији научници, који се могу огледати на врхунским пољима филозофске мисли. Стога је веома карактеристична и његова последња књига у којој је систематски изложио своју филозофију права.

3. — С обзиром на све ово, наравно, искрсава питање које и какво *место* заузима проф. Р. Лукић у историји наше правне науке уопште, па и у целокупном развоју нашег факултета. Иако се на та питања најчешће и најпоузданије може одговорати, како се то каже „с историјске дистанце” — никако се не могу пренебрегнути битни и упечатљиви постојећи показатељи. При том, пак, подразумева се неопходност узимања у обзир основних координата простора и времена

у којим се његово стваралаштво налази. Целокупност његовог *дела(ња)* упућује на извесне констатације.

Своју наставничку и научну каријеру, он је започео непосредно пре рушења Краљевине Југославије у Другом светском рату, да би је наставио после ослобођења, дакле током трајања социјалистичке Југославије, све до њеног краха пре неколико година. Дакле, његово стваралаштво припада једном крајње сложенем, па и контроверзном раздобљу историје на овом тлу. У ствари, све основне компоненте његовог стварања представљају неку врсту *континуитета* оног доиста славног успона српске и југословенске науке између два светска рата (обележеног делима великана Слободана Јовановића, Томе Живановића, Ђорђа Тасића и других) и оног што је учињено у другој половини овога века. Његово целокупно делање је истовремено и *израз* тога раздобља, али је ударило и свој снажни *печат* на веома важном научном подручју. Он је, вероватно, најупечатљивије означио како и колико се огледа *премошћење* створеног јаза између двеју епоха. Он је у сваком погледу, својим думетима али и неизбежним устукнућима, обележио читаву епоху којој је припадао. Деценијама се налазио на најистакнутијим и најосветљенијим тачкама јавне сцене. Спадао је у ред највиђенијих научника и јавних посленика. Он се током неколико деценија непосредно сусретао с далеко најбројнијим нараштајима правништва, својом речју и списима утицао на њихово стручно обликовање. Ако је ико био и познат и слављен, и то с разлозима, онда је то био баш наш Професор.

Захваљујући својим способностима и вредностима он је заузео једно од врхунских места у својој средини. Уврстио се у ред малобројних стваралаца који имају и својеврсну *мисију*, подједнако наметнуту околностима, али и сопственим доприносима. Захваљујући томе, он је надвисио знатан број врских наставника и научника тога раздобља. Зато, ако се оправдано бележи великим словима присуство и значај најзаслужнијих професора Правног факултета у Београду, онда би се могло рећи да је он целокупношћу својих доприноса, својим значајем и улогом сврстао се у ред најистакнутијих и најзаслужнијих. Међу именима професора овога факултета која се пишу *златним словима* налазиће се, претпостављам, и име нашег Професора. Ако се том метафором сажето назначују изузетност његове улоге и величина његових заслуга, онда се баш овим *Сабраним делима* и непосредно предочава најзначајнији део његовог научног стварања. Али, тиме се посредно и донекле назначују и они садржаји његове наставне делатности, које су многе генерације студената задржале у трајном сећању.

Због свега тога, срећни смо што нам се указала прилика да непосредно и искрено изразимо најдубљу захвалност свом драгом Професору за све доприносе унапређењу наше културе, наше науке и Правног факултета у Београду.

др Мирослав Печујлић

професор Правног факултета у Београду

РЕЧ О ПРОФЕСОРУ РАДОМИРУ Д. ЛУКИЋУ

Игром случаја, прегледајући ових дана библиографију неколико универзитетских професора, наишао сам на више есеја-чланака посвећених радовима проф. Лукића, као и делима Јована Цвијића, Слободана Јовановића и Ђорђа Тасића. Била је то потврда уверења у значај и утицај Лукићевог дела, али и подстрек за размишљање:

— шта је његово дело значило у свом времену, у интелектуалном животу људи тог доба;

— да ли и како, у једном грозничавом времену историјских промена, дело може да надживи не само свог аутора већ и доба коме је припадало?

Велики део моје професионалне аутобиографије тесно је повезан са личношћу проф. Лукића, интелектуалним магнетизмом који нас је привлачио. Но, то је увек мач са две оштрице. Јер, сентименти, везаност неизбежно улазе у научни суд. Но, можда управо лични доживљај отвара врата оном скривеном унутрашњем разумевању: шта једно дело значи у животу генерација и зашто. Можда се тек тако доспева до оног само нама знаног живота тог времена, делића духовне историје која вероватно нигде није забележена.

Тумачење са личне и временске дистанце налази се под заштитом веће објективности. Али оно теже открива где се налази тајна тог интелектуалног утицаја, који се не може свести само на педагошки таленат, луцидност и духовитост једног изузетног професора. Мора да постоји нешто дубље и трајније што се урезало у духовни живот тадашње младе интелигенције. Неколико је кругова, слојева тог утицаја.

Радомир Лукић је родоначелник социологије у Србији, припада малој плејади оснивача те, тада нове, непознате науке у Југославији. Он поново подиже срушене мостове између различитих и непријатељских времена, оживљава традицију социолошког проучавања која се градила од Цвијића до Слободана Јовановића. Истовремено отвара њено ново поглавље. Био је наставник, отварао је врата социологији на многим факултетима широм Југославије.

Но, Лукић није само утемељио једну научну дисциплину, предмет. Он је подигао широку зграду социолошких наука — од опште социологије, преко социологије морала и формалне социологије, до

историје правних и политичких теорија и методологије правних наука. Сваки од ових наслова представља кључ који је тада отварао врата новим сазнањима. У том фонду налази се анализа готово свих кључних друштвених појава — од социјалног атома (индивидуе и породице), преко великих социјалних колективитета (класа, нација политичких институција), света, духовних норми, до социјалног космоса, светске сцене, драматичних промена које стварају нов светски рељеф.

Али од описа и анализе, разговора о тој интелектуалној мапи, у овом тренутку изгледа ми важније настојање да се продре до дубљег извора ауторовог утицаја на низ генерација.

Конституисање социологије није била само педагошка операција, дуг наставника, већ и борба за једну нову науку према којој је постојала подозривост као према туђој, грађанској науци. Лукић је могао да остане у гнезду сигурних научних дисциплина али његов дух га је водио ка другом избору — новој науци која тада није била коњуктурна. Ангажман за социологију био је и заузимање за једну богатију и ширу слику света, која неће бити заробљеник само једног идеолошког видокруга.

У социологији проф. Лукића једна поред друге мирно живе две потпуно различите концепције социологије. Једна од њих је оличена у традиционалној шеми базе и надградње. Но, упоредо с њом он подиже потпуно различито теоријско здање, схватање социологије из видокруга једне од противничких мисаоних струја: формалне социолошке теорије, те старе симпатије професора. Ми, наставници били смо на великим мукама како помирити непомирљиво, како да две неспојиве концепције сложимо у један складан поредак, две друштвене зграде да прикажемо као једну.

Тек много година касније схватио сам да поступак аутора није био само израз његовог афинитета према формалној социологији. Био је то и начин да се покаже да званична социологија не представља једини духовни видокруг, затворено, него да има и других хоризоната, да је могуће мислити и друкчије.

Професор Лукић је своје неспоразуме са историјом, велике проблеме писца у време када идеологија одређује видокруг теорији, решавао лукавством ума. Пажљиво читање ауторових дела открива њихова два слоја. У једном од њих аутор је делио илузије и налоге времена, ућуткане сумње, од концепције беспартијске демократије, одумирања државе и бескласне заједнице, до супериорности самоуправног друштва. Наше генерације ће сусрести низ места која нам звуче тако познато, а која су припадала једном друштву које није одолело зубу времена.

Али, пажљиви читалац открива и други слој: друкчији начин мишљења о друштву, реалистичку мисао која пре других открива

дубоки јаз између нормативног и стварног. Аутор дели становиште да су нормативни пројекти друштва које смо поменули начелно хуманији. Али, они су на хоризонту далеке будућности.

С тог становишта посматрано, дело проф. Лукића има и карактер теоријских мемоара, но ретко поштених теоријских мемоара, антимемоара. Он не врши накнадне пластичне хируршке операције. У њему је опртан цео интелектуални лук, није изостављена ни једна идеја, ни једна реченица.

И тиме долазимо до другог великог питања за сваког аутора: да ли његово дело остаје заробљеник свог времена? Јер на овом еруптивном социјалном тлу оно је изложено много окрутнијем тесту. У једном добу налази се неколико различитих историјских времена. У животу само Лукићеве генерације на сцени друштва окрутно су се смењивали стари полупериферни капитализам, социјална револуција и реални социјализам, нови, примитивни капитализам.

Бурна времена обележена великим променама и социјалним поремећајима ископају и пробуде непремостив јаз између генерација, направе од њих два света. Нове генерације интелектуално дело не суде по ономе шта је оно значило у добу које није њихово, већ по томе да ли оно за њих садржи неке поруке које су релевантне, које и за њих имају смисао.

У делу Лукића налазе се илузије једног доба али и наслеђе које садржи један друкчији начин мишљења о друштву, који представља други, трајнији слој: продорну реалистичку перцепцију света, не онаквог какав се жели, већ онаквог какав јесте, са својим тешким противречјима. Он се неће обарати на концепцију друштвене својине и самоуправљања, али ће писати о њиховим озбиљним противречјима.

Скепса представља одбрану према утопијским визијама о скоку из пакла једног у рај другог друштва. Реализам и скепса — одбрана су од интелектуалног екстремизма, са његовом великом склоношћу према поједностављеним формулама спаса а малом способношћу за синтезу и компромисе, социјалне равнотеже које су једна од тајни успеха западних, развијених друштава.

Овај други слој, начин мишљења, представља, верујем, један од мостова који спаја прошло и будуће друштво, представља смислену интелектуалну поруку и за нове генерације. Јер, ја не делим илузију да и на путу ка богатијем и слободнијем друштву више неће бити илузија.

др Милијан Поповић
професор Правног факултета у Новом Саду

ПРОФ. РАДОМИР ЛУКИЋ — СТВАРАЛАЦ НАЈВИШЕГ РАНГА И УНИВЕРЗАЛНИ ДУХ

I. УВОД

„Ко год ради на неком уметничком или научном послу и жели да своје дело, кад га једном оконча, објави и изложи погледу и суду јавности, требало би да пре тога зна шта га све чека, каквим се могућностима и опасностима излажу и његово дело и он сам” (1). Мисао је Андрићева, објављена у „Знаковима поред пута”, упозоравајућа мисао. Чак и у „најповољнијем случају”, каже Андрић, кад су дела „тражена и награђивана” следи „неизвесна судбина твога дела које више није у твојој власти, а јесте у свачијој помало. Твоје добро није склоњено ни заштитено, као грађанско имање. (...) Напротив, оно је незбринуту, изложено непредвидивим опасностима; зависти, мржњи без разлога, менама моде и укуса, свачијем погледу и додиру, намернику и злонамернику, сваком тумачењу, схватању и несхватању, настраности и слепом случају, злој вољи и тупој памети, сумњи и глупости” (2).

Односи ли се наведена Андрићева мисао и на Сабрана дела проф. Лукића? Јесу ли и његова дела већ данас „воћка поред пута” и „споменик без чувара” на којем „исписују своја имена и остављају свакојаке трагове докони и ограничени пролазници”? Проф. Лукић и данас је, иако у позним годинама, неприкосновени ауторитет и арбитар у филозофији и науци, правној, политиколошкој и социолошкој. Слично Слободану Јовановићу између два светска рата, он је данас једна врста некрунисаног краља. Попут Јелинека или Келзена или Диркема или Вебера ушао је за живота у легенду. Отуда појава његових Сабраних дела у једанаест томова, на преко четири ипо хиљаде штампаних страна, што би био издавачки подухват и у бољим временима, радује поштоваоце његовог стваралаштва. Мало је вероватно да ће ко у сагледивој будућности моћи да озбиљније доведе у питање основне идеје проф. Лукића.

(1) В. Иво Андрић, *Знакови поред пута*, Сарајево, 1984, стр. 251.

(2) *Op. cit.*, стр. 251.

II. ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СТВАРАЛАШТВА ПРОФ. ЛУКИЋА

Проф. Лукић је један од ретких наших универзалних духова. Бавио се филозофијом и науком, правном и социолошким. Изузетно је плодан писац, полиграф у пуном смислу речи. Иако у поодмаклим годинама, он и даље ствара.

Радове проф. Лукића одликује изузетна моћ конструисања и систематичност првог реда. По способности конструисања, распореду материје и чврстој архитектури својих дела у нас се с њим може мерити само Тома Живановић.

Проф. Лукић је делом производ различитих духовних оријентација. Иако асимилативан дух, он је и оригиналан стваралац, творац низа нових гледишта у филозофији и науци. Није, дакле, имитатор развијенијих средина и култура, већ иде и својим путевима.

Њега одликује велика духовна енергија и за наше прилике ретка вредноћа. Одликује га и велика духовна радозналост и то у многим областима и оштар критички дух. Одлике су његове и савесност, тежња за објективношћу и истином и духовно поштење.

Проф. Лукић поседује ретке способности да своја гледишта саопшти на језички и логички исправан начин, једноставно, без реторике, без фразе. У његовим радовима ће се наћи и веома лепих и успешних поређења и других стилских фигура. Ево једног таквог места: „Савремена цивилизација је у кризи, сукоби у њој су бројни и дубоки. Хоће ли преживети, или ће, попут својих претходница, ишчезнути у песку времена? Одговор траже многи лекари, нагнути над њеном постељом” (3). Други пример: „Испод правне застирке делују недовољно правно уобличене политичке снаге, а испод ове — првенствено економске и идеолошке које политику одређују. Мирна правна друштвена скрама и не слуги потресе који се из дубине приближавају и цепају је с времена на време стварајући основ за нову исто тако танку скраму” (4).

Сабрана дела проф. Лукића су ризница знања и културе. Верујем да ће се наћи на полицама многих кућних библиотека правника, социолога, политиколога, филозофа, али и људи других струка, као и обичних људи, какав је случај и са Сабраним делима Слободана Јовановића.

(3) др Радомир Д. Лукић, *Социологија морала*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства и БИГЗ, 1995, стр. 11 (Сабрана дела, том 7).

(4) др Радомир Д. Лукић, *Појам права*, Зборник за теорију права САНУ, II/1982, стр. 15.

III. ГЛАВНЕ ОРИГИНАЛНЕ ИДЕЈЕ О ПРАВУ ПРОФ. ЛУКИЋА

Велики духовни творци се мере пре свега бројем и нарочито дубином властитих идеја. Проф. Лукић је заслужан у многим областима, али ће од будућих генерација бити помињан пре свега по новинама које је унео у филозофију и науку, правну, политиколошку и социолошку.

Овде ћу поменути његове основне идеје о праву, остављајући другима да говоре о његовим основним идејама у политикологији и социологији.

Главне оригиналне идеје проф. Лукића садржане су пре свега у његовим књигама „Систем филозофије права”, „Методологија права” и „Теорија државе и права”, али и у бројним чланцима, расправама и студијама, које би требало сакупити у неколико књига и објавити као додатак његовим Сабраним делима.

1. Филозофске идеје о праву

Систем филозофије права проф. Лукића, дело које се појавило 1992. је синтеза његовог целокупног филозофског и научног стваралаштва о праву. На том делу радио је деценијама, с посебним обзирима и љубављу. Оно је његова лична исповест и његов филозофски и филозофскоправни тестамент. На моменте „Систем филозофије права” подсећа на уметничко дело. Поједини делови су очито писани у тренуцима надахнућа.

Главна филозофско дело проф. Лукића, његов „Систем филозофије права”, покрива готово цео филозофски простор. Ту је и општа и из ње изведена филозофија права. Проблематизоване су и филозофија природе и филозофија друштва, и филозофска антропологија и филозофија морала, и естетика, и правна аксиологија и гносеологија.

„Систем филозофије права” проф. Лукића је оригинално дело. Три су главне оригиналне одлике. Прво, заснивање новог филозофског правца — монистичког триализма. Новим правцем проф. Лукић је хтео да превлада једностраности и идеализма и материјализма. Друго, он је на оригиналан начин засновао и светски дух. Светски дух је једна врста ограниченог Бога, али не у религијском смислу. Он „влада” светом. Ограничен је својом природом (рационалном) и материјом и енергијом. Може много, али није свемоћан. Велики је експериментатор. Под његовим утицајем свет се усавршава. Он је творац и светских закона, који постоје у паровима, као закони узрочности и слободе. Треће, проф. Лукић је оригиналан и у схватању објективног права и начина измирења позитивног права с објективним правом. Објективно право постоји идеално у односима између ствари, попут

природних закона. Изводи се из циља света, који одређује светски дух. Задатак му је да омогући „најбољи могући опстанак највећег броја људи сходно датим објективним условима, опстанак људи у људском достојанству”. Оно припада свету надискуства, за разлику од позитивног емпиријског права. Објективно право и позитивно право су два самостална ентитета. Примат припада објективном праву. Оно се сазнаје научним путем, а наслућује се и интуитивно. По правилу, кад се сазна уноси се у позитивно право. Тако се позитивно право измирује с објективним правом накнадно и привремено.

2. Научне идеје о праву

Главне оригиналне идеје о праву проф. Лукића су методолошке и теоријскоправне природе.

а) Методолошке идеје о праву

Најзначајније и најоригиналније дело проф. Лукића је његова „Методологија права”. Први је у свету извео покушај свеобухватног заснивања методологије права. Истраживао је не само методе сазнања права, како филозофске тако и научне, већ се бавио и обрадом техничкоправних метода, тј. метода стварања и метода примене права.

Овако широким захватом његова „Методологија права” постала је можда хетерогеном, а тиме и противуречном. Ипак, покушај је вредан пажње, као напор једног снажног духа да из раздробљених делова различитих методологија створи једну јединствену методологију права.

У полемици с Келзенем, проф. Лукић је показао да не постоји особен правни метод. Прописујући природу догматичког метода дошао је до закључка да се тај метод своди на тумачење права. Широко је засновао нормативан метод, како логички и фомалан нормативни метод, тако и материјалан нормативан метод. Догматичким и нормативним методом, као идеалним методима, изучава се право као духовна појава. Остале стране права, у ширем смислу, материјална, друштвена, политиколошка и психолошка истражују се применом реалних, каузално-експликативних метода, материјалног, социолошког, политиколошког и психолошког. У изучавању права се користи и теоријски метод, дијалектичкоматеријалистички односно историјскоматеријалистички. Посебни методи изучавања права су само његове конкретизације. Против је примене „чистих” метода и стварања „чистих” наука о праву, јер су оне по природи ствари редукционистичке. Само синтетичка наука о праву, за коју се залаже, омогућава научну спознају права. Зато је и неопходан интердисциплинарни и мултиметодски приступ у изучавању права. И у техничкоправну методологију унео је низ новина, идући у неким елементима и испред Женија, класика ове мисли.

6) Теоријске идеје о праву

Теоријскоправна мисао о праву проф. Лукића је претежним делом универзална правна мисао. Она припада правцу генерализаторског позитивизма с обзиром на то да се до основних и општих појмова о праву тј. садржине теорије права долази употребом метода генерализирајуће апстракције на бази „материјала” емпиричких правних наука.

Иако је овај правац размишљања о праву данас можда немодеран и чак истрошен, проф. Лукић је унео низ новина у решавању појединих питања, полазећи од марксистичке социологије и немачке државноправне школе, на челу с Келзеном. Главне оригиналности проф. Лукића у теорији права су:

- заснивање гледишта о злоупотреби правног облика;
- дијалектичко схватање правног поретка;
- издавање „унутрашње” и „спољашње” стране права и видова (страна) права;
- „изоштравање” Келзеновог гледишта о уставу у материјалном смислу;
- разликовање управног и судског акта у материјалном смислу.

IV. ЗАКЉУЧАК

Да ли је проф. Лукић решио загонетку права, и шире, загонетку света? Може ли се она уопште одгонетнути? Поседује ли човек такве моћи? Приликом једног од последњих сусрета, проф. Лукић ми је, на један заводљив и непоновљив начин казао следеће:

„Бог је стварао свет шест дана. Шестог дана, кад је већ и сам био уморан, стварао је човека. Човек је отуд остао несавршено, недовршено биће. Бог му је дао памет да може да постави питање. Али му је ускратио моћ да на њих може да одговори. Зато је човек трагично биће. Загњурен у тајну света, може и да полуди. Између филозофа и лудака постоје велике сличности. Можда је боље бити лудак него филозоф. Јер, лудак не зна да је лудак, а филозоф то поуздано зна”.

У сваком случају, без обзира на песимизам, релативизам и агностицизам, мора се констатовати да проф. Лукић припада галерији хероја мисаоног ума у Срба, да је себи обезбедио место у српском духовном Пантеону, да му се тамо налази место поред осталих наших универзалних духова какви су били Слободан Јовановић, Тома Живановић, Живојин М. Перић и Ђорђе Тасић.

проф. др Добросав Бјелетић

директор Завода за уџбенике и наставна средства, Београд

АКАДЕМИК РАДОМИР ЛУКИЋ — КОРИФЕЈ МОДЕРНЕ НАУЧНЕ МИСЛИ

Академик Радомир Лукић је током вишедеценијског плодног научног рада постао свеприсутна и централна личност правно-филозофске мисли у нас. Својим импозантним научним делом стаје раме уз раме са најзнаменитијим универзалним правним ствараоцима, представљајући развојни лук наше правно-филозофске мисли. На тој правно-теоријској баштини, која је била тангентна са светским правно-филозофским токовима, академик Лукић има значајне претходнике, да поменемо Глигорија Гершића, Слободана Јовановића и Тому Живановића. Као суверени владалац и непоречни ауторитет бодре и виталне правне мисли код нас, с правом је назван српским Папинијаном.

Обухватним научним радом, чије је резултате практиковао у богатој и разуђеној педагошкој пракси, свестраним друштвено-културним и правно-цивилизацијским деловањем обележио је епоху, постајући класик модерне правне, филозофске, социолошке и политичке науке. У обухватном делању, ангажован целином свог слојевитог бића, потврдио је многострану даровитост, научну ерудицију, велику делатну иницијативност, огромно упорство, људску ширину и благородност, сарадничку колегијалност и изузетну истрајност у креативном превладавању бројних и многостраних тешкоћа које су чудовишно искрсавале и непредвидљиво се наметале. Гледано у целини, дао је несамерљив допринос научном заснивању основних филозофско-теоријских дисциплина у области друштвених наука.

Са задовољством можемо да истакнемо да су Сабрана дела академика Радомира Лукића један од капиталних пројеката Завода за уџбенике и наставна средства, остварен у веома кратком року поводом ауторовог осамдесетпрвог рођендана. На Међународном сајму књига 1995. године проглашена су, по општој оцени стручњака, за издавачки подухват године. Скоро да се може рећи да таквог подухвата у области друштвених наука није било за живота било ког аутора, и то не само у нашем научно-културном животу и издавачким захватима, већ и на балканским, па и европским просторима.

Тако је Завод за уџбенике, као кућа која у годинама најдубље друштвене кризе континуирано ради на једновременом објављивању десет капиталних издавачких пројеката, који богате не само нашу националну већ и светску баштину — и овим, за наше услове готово епохалним издавачким подухватом, употпунио колекцију капиталних

дела, од Јована Цвијића и Стевана Мокрањца, преко Светозара Марковића и Радомира Лукића, па све до Пупина и Николе Тесле, чији су проналасци више променили свет своје епохе него сва научна открића остварена после њих. То је, иначе, родословна лоза сродника по стваралаштву и корифеја културног, научног и цивилизацијског раста српског народа, који је у свом историјском развоју и стваралачким прегнућима изнедрио и ове великане.

Академик Радомир Лукић је свенародни духовни бард, корифеј у правно-филозофским, социолошким и политичким наукама, несустали вођ у научно-теоријским продорима, умни предводник бројних генерација социолога, бодри првак међу социолозима, интелектуални поглавар филозофије права, храбри подвижник правдољубивог ума, вазда орни коловођа надахнуте мисли и научно-методолошких усмерења. Блистава звезда духовног просветљења „српског нација“ — како би рекао Црњански.

Академик Радомир Лукић је врли зналац више области из дома-на друштвених наука, које чине кохерентну филозофско-методолошку и научну целину. Интегрално захвата и продубљено урања у саме основе опште филозофије, социологије, права и његове филозофије, етике, политикологије и методологије. Инспиративно је његово познавање научно-теоријских, методолошких и социо-политичких основа различитих наставно-научних области, којима је дао велики научни допринос. Ово су битни саставни елементи његове свеукупне концепције и научног погледа на свет. У теоријским начелима ових области постоји узајамна сагласност и дијалектичко прожимање, уз неопходна разликовања и исказивања садржаја специфичним језиком сваке поједине области. У суштини, све те области чине јединствен, складан, међусобно повезан мисаони и теоријски блок. То отвара могућности да се друштвено-историјски процеси и противречна кретања сагледају у тоталитету и да се конципира оригинална методологија истраживања и излагања.

Професор Лукић је у нашим условима истински утемељивач модерних научних погледа у свим овим областима, и то са европског становишта, јер је у својим истраживањима баштинио модерну европску и светску науку. Он је на високом научно-теоријском нивоу, разрађеном сопственом методолошком концепцијом и оригиналним теоријским становиштима, успоставио стваралачки континуитет са оним што се у свету науке догађало, подстичући наш научни развитак и стварајући услове за брзо креативно достизање савремене научне мисли.

За Лукићево сагледавање науке је битно то што научна сазнања, открића, домашаје и научне истине не сагледава као коначне и дефинитивне, јер би у супротном наука као могућност истраживања и

студијског преиспитивања престала да постоји. Наука је за њега, пре свега, трајни процес студиозног интердисциплинарног истраживања теорије права, опште социологије, социологије права, етике, социологије села, као и различитих видова опште филозофије и филозофије права. Она је својеврстан умно-истраживачки „експеримент” који се искуствено проверава и осмишљава у пракси са развитком историјске интелигенције. Академик Лукић, не прихватајући научне истине као коначне, једном за свагда дате, науку отворено критички сагледава сумњајући и у поузданост самих њених темеља, и третира је као сложену и обухватну друштвено-историјску категорију. Сам Р. Лукић за науку дословце каже: „Наука је еминентно историјска творевина (...). Наука по самој својој суштини — као уопштавање искуства — носи своју сопствену ограниченост и у извесној мери противречност” (Др Р. Лукић, *Основи социологије*, Сабрана дела, том 6, Београд, 1995, стр. 289). По Лукићевој концепцији филозофско, социолошко, правно и етичко теоријски су прожети и чине један целовит органски блок. Радомир Лукић је жива потврда да је наука у суштини непрекидан стваралачки ток и животворно кретање у сталном, више или мање динамичном развоју.

За Радомира Лукића наука је у целини непосредно повезана за човекове животне потребе, за његову свеукупну активност и делање. Захваљујући људском раду и делању стварају се нове вредности које улазе у корпус свега онога што осмишљава и стваралачки посведочава човеково постојање.

У целовитој и бројним делима потврђеној концепцији науке Лукић не одваја онтолошко, које сматра основним филозофским питањем, од мишљења, а човека сагледава у свеукупној повезаности са друштвом и природом, настојећи све да види у дијалектичкој развојности. Академик Лукић је знао да би свако подвајање бића од мишљења, кретања од материје, или субјекта од објекта, теорије од акције — нужно водило у својеврсну метафизику и испразну апстрактност.

Имајући све то у виду, Радомир Лукић је стваралачки утемељивао науку у живот; од науке је градио и обликовао визионарски заснован поглед на свет који руши догме, разбија идеолошке, сцентистичке, религиозне и друге илузије, па и оне о пуком објективном знању. У том смислу науку је схватао као пуно јединство животно-стварносних чињеница са одговарајућим системом развијених хипотеза које их истински надрастају. Наука се по њему ослања на рационално мишљење и искуствене чињенице.

Лукић је као научни истраживач, кренуо од најшире филозофске основе, која му је не само теоријски већ и методолошки омогућила захват целине света, природе, друштва и човека. Он се, иако сам утемељивач појединих научних дисциплина у нас, критички односи

према тенденцијама парцијализације, уситњавања и разламања целовитог бића науке. Полазећи од чињенице да је истина, поред осталог, и резултанта већег броја чињеница, он је увидом у више научних области могао стваралачки да проверава постојеће и да открива нове научне истине, правећи снажне духовне и научно-делатне продоре. Властитим научним примером је скренуо пажњу на инструментализацију науке, на опасност уситњавања и уских специјализација, које доводе до полуистина и фрагментарности, када измиче целовито сагледавање научних и друштвених феномена. А управо то на извештан начин редуцира целовитост науке и смањује могућности њене синтезе и оваплоћења као свеукупног систематизованог знања.

Науку, у начелу, именују тачним сазнањем стварности, али како су стварност и научна знања променљива, то се у сваком датом периоду развоја науком сматра одређени скуп сазнања која се узимају као тачна и проверена.

Догађа се да научни посленици проживе готово читав радни научни век а да не доспеју до властитог, целовитог научно-теоријског становишта, остајући најчешће у релацијама еклектике и епигонства, досежући само до интерпретације туђих становишта и концепција. За разлику од њих, Радомир Лукић је упорним научно-теоријским радом и истраживањем, врло рано доспео до сопственог научно-теоријског гледишта. То му је омогућило знатан, у неким областима и врло висок ниво научне оригиналности и заузимање наглашеног научно-критичког става према разноврсним теоријама и схватањима, која је валоризовао на основу научних аргумената и њихове практичне проверености.

За Лукићеву концепцију света, живота и науке је битно што је филозофију права, етику, политику, економију и разне видове социолошког истраживања узимао као саставне делове једног обухватног и целовитог погледа на свет. У њиховим теоријским начелима, која је стваралачки продубљивао, он је сагледавао одговарајући конвертибилитет из једне у другу сферу научно-теоријског стваралаштва, уз делотворно оваплоћење на особен језик животворних факата сваког појединог саставног дела. Зато он није, на пример, филозофију права парцијално и подвојено изучавао од етике, или социологију села од економије и политике, већ је своје научне погледе обликовао у духу узajамног кохерентног јединства свих тих области заједно. Све се то у Лукићевој стваралачкој пракси имплицитно, а понекад и експлицитно преливало једно у друго и при том обједињавало у хомогени круг. И када се догађало да је свака од тих целина саопштавана и презентирана на различите начине, било је то у много чему теоријски јединствено. Јер, у дубљој основи постоји њихова мисаона, теоријско-сазнајна, садржинска повезаност, уз адекватно превођење на сопствени специфични научно-теоријски језик.

У концепцији етичких сагледавања Радомира Лукића присутна је логична консеквентност, као и целовитост студиозног и стваралачког резоновања која не запоставља ни један позитивни или негативни елеменат од вредности, него успоставља међу њима аксиолошку везу са критичког становишта. Тај приступ има велики значај, који се још више увећава у процени кризних момената, као и у валоризовању оног што је ново или старо. При том елементи логичке консеквентности, као и ауторитативни и организаторски елементи, имају врло значајну улогу и функцију и када су у питању појединци, друштвене групе и друштво у целини. И ту Р. Лукић долази до закључка који је донекле крочеански осмишљен: да је етичко сагледавање својеврсна норма живота, не у неком књишком смислу, већ као нешто што је проживљено, као нешто што се остварује у практичном и делатном животу људи, класа и друштвених слојева.

Радомир Лукић је ауторитетом мислиоца и научника окренут народу, његовој историји, његовим животним тежњама, реалним потребама и хтењима. Њега су, поред васколиког научно-теоријског улива, формирала и одређена уверења и мерила суптилнијег научног разликовања, као и норме понашања креативних и делотворних људи из народа.

У избору студијских области и садржаја за истраживања он се свим снагама трудио да укључи целовитије сагледавање народа, па је посебну пажњу посвећивао социологији села. У тим обухватним и темељним истраживањима тачно је уочавао да је процес ширења одређених погледа и схватања настајао, пре свега, из друштвених разлога.

Овде треба нагласити да је академик Радомир Лукић придавао велики значај држави и њеној општедруштвеној функцији. А управо је та страна државе у марксистичкој догматици била прилично запостављена и није теоријски довољно истраживана и продубљивана. Остајало се углавном на дефинисању и свођењу државе само на инструмент владајуће класе који располаже силом и принудом као јединим и довољним средством. Уочљиво је да је при том запостављан врло битан елемент легалитета и функције власти у свакој модерној демократској држави и одговарајућег потребног прихватања и пристајања, па и учешћа у акцијама које држава иницира.

Академик Лукић на државу није гледао само као на механизам за остваривање класне владавине и као на монопол физичке силе, већ као на одлучног протагонисту у историји који остварује различите јавне и општедруштвене функције. Држава у много чему има активну функцију и јесте један од покретача многих друштвених иницијатива у свеукупном цивилизацијском расту и развоју. За Лукића је држава, пре свега, историјски, класни производ друштвеног развоја, али је она механизмом класне власти и успостављала, диктирала и наметала историјске законе.

Држава, према Лукићу, путем права које ствара регулише најбитније друштвене процесе и творевине, а првенствено оне у којима долази до непомирљивог класног сукоба — процесе материјалне производње, својинских односа и политичке процесе. Међутим, с обзиром на савремене процесе друштвене демократизације и чињеницу да држава обухвата најважније сфере друштвеног живота, она својим механизмима, а нарочито правом, штити живот и слободу грађана, организује јавне и социјалне службе и др.

У органима државе се централизује огромна друштвена моћ, па се захваљујући тој снажној концентрацији власти догађа својеврстан процес дисциплиновања класе и њеног јединственог спајања, хомогенизације и уздизања „изнад раздора и удара конкуренције, да би одржала нетакнутим повлашћени положај у највишој фази саме конкуренције (1) — како би рекао Грамши. Другим речима, као протагониста у историји, држава доприноси дисциплиновању не само класе на власти него и друштва у целини, поспешује токове подруштљавања, свеукупан еманципаторски, културни и цивилизацијски раст и напредак, у чему, заједно са њом, право има изузетно важну функцију. Када је реч о овом и оваквом виђењу друштвене функције државе, треба истаћи да је академик Лукић дао изузетно важан и драгоцен допринос научно-теоријском продубљивању *Теорије државе и права* и њеном заснивању на новим, у много чему модерним основама, као битним полазиштима за даља научна истраживања и преиспитивања.

Посебна одлика академика Радомира Лукића и његовог дела је то што одише научном оригиналношћу и студијском одговорношћу, акрибијом и прецизношћу, људским и научним поштењем и одговорношћу према бројним и различитим научно-теоријским становиштима и оријентацијама, школама и правцима. У заснивању историјско-критичких концепција академик Лукић научну расправу не схвата као судски процес у коме се по званичној дужности доказује да је неко крив. Пошто му је у научним расправама, дискусијама, полемикама основни интерес тражење истине у циљу напретка науке и друштва, он често прихвата могућност да и противник може да испоји становиште које ће се укључити, макар и као подређени елеменат, у научно-теоријску концепцију. Академик Лукић има толико научног поштења и људске честитости да скоро у свему разуме и реалистички животно оцени разлоге противника у научној расправи, чак и када се сучељава са свеколиким мишљењем прошлости, ослобађајући при том донекле и себе и друге илузија идеолошких наслага. Вазда је заузимао критичко становиште које је, у основи, једино плодно и креативно у научном истраживању.

Правичан у дијалогу са научницима супротног мишљења на филозофско-теоријском пољу, он не злоупотребљава слабости против-

(1) А. Грамши, *Изабрана дела*, Београд, 1959, стр. 157.

ника, нити се задржава на површним значењима појединих теоријских одређења и израза. Није из ширег контекста истрао делове на којима би градио свој критички приступ и оцене; избегавао је могућа квалификовања и дискредитовања појединаца и увек је тражио, промишљао и валоризовао аргументе — вреднујући студијски допринос.

Академик Лукић се у плодном и разуђеном студијском раду није плашио резултата својих продорних открића и научног доприноса, иако је свеукупна област његових несусталих истраживања била крајње осетљива, суптилна и понекад испуњена драматичним друштвеним заокретима.

Иако страстан полемичар, врло је коректан и онда када критикује и превладава поједине погледе и становишта, водећи при том рачуна о сугестивној снази аргумената и о фактима који се не дају изопачити и изиграти, испољавајући пуну научну толерантност и поштујући слободу противника, које никада не пориче без остатка. У свему томе као да има циљ и наум да подигне интелектуални ниво не само следбеника, већ првенствено свог народа у целини, а по могућству и противника, не допуштајући себи право да начини пустош и лом око себе. У студијским захватима увек тражи оне дубље друштвено-историјске и научно-сазнајне корене и разлоге присутним заблудама и научним промашајима.

Богато искуство стечено у наставно-научном раду омогућило је да евентуалне заблуде и уступање буду критички превладани, без одустајања од сопствених схватања и концепција. Иако уважава појединачна и различита мишљења, посебан значај придаје укупности кристалисаних становишта и уверења, поготову ако су делотворно колективна, ако представљају израз животно-друштвене праксе, постајући тако одговарајућа друштвена снага.

Академик Лукић је инсистирао да његови бројни сарадници, следбеници и асистенти суделују у научним дискусијама и полемикама аргументујући властито гледиште. У вишедеценијском наставном и научном раду храбрио је и подстицао код својих сарадника слободан развој и формирање властитих научно-теоријских концепција. Таквим односом он је створио слободне, мислеће људе који плодотворно настављају разраду научних погледа и теоријских становишта која је сâм заснивао.

Антонио Грамши је умно закључио да стварати нову културу, нове цивилизацијске основе, не значи само појединачно долазити до самосвојних продора и открића, већ их животно утемељивати и осмишљавати, чинећи да постану „основ животних акција, елеменат усклађења и елеменат интелектуалног и моралног реда”. Академик Лукић је не само откривао и надахнуто ширио научне, теоријске, филозофске, методолошке, етичке и друге истине, већ је од својих младих сарадника, генерација студентата, асистената и духовних след-

беника стварао не само наследнике него и оне који су његову умну научно-теоријску мисао стваралачки продубљавали, теоријски осмишљавали, методолошки у научном истраживању проверавали и даље развијали. Академик Радомир Лукић, то треба јасно и гласно рећи, створио је, истински засновао и утемељио теоријске основе за велики број модерних научних дисциплина, од којих су поједине тек биле у зачетку или у почетној фази заживљавања.

Академик Лукић припада уском кругу великих интелектуалаца који су поникли из народа и својим животом и делом делили његову судбину, отварајући му нове — сазнајно-духовне и животно-делатне хоризонте.

Целином свога дела Радомир Лукић се налази једним делом у прелазној, а другим, обухватнијим, у почетној фази нове научне епохе која је заживљавала захваљујући и његовим умним духовно-стваралачким прегнућима која су обасјала свет снажном интелектуалном продорношћу и визијом која отвара и неке могуће исходне перспективе.

Током вишедценијског плодног и обухватног студијског рада академик Радомир Лукић се бавио широким, многостраним и слојевитим корпусом науке, бројним областима, дисциплинама, као и различитим, често врло противречним друштвеним феноменима. Познато је да се у друштвеним наукама историјски и логички редослед не подударају и да само ретки, велики умови успевају да то усагласе, успостављајући узајамну стваралачку везу. Академик Лукић је успешно чинио велике интелектуалне напоре да успостави историјски и логички ред између најразличитијих феномена, тако да наука може потпуније овладавати, усмеравати и обуздавати све ради целовите акције на прогресивној промени света.

Опус академика Лукића се не исцрпљује у квалитативним исправкама и продубљивању већ постојећих знања у појединим областима, већ он обухвата нове научне продоре, оригинална знања и теоријске доприносе у духу научне синтезе којом се наука повезује са друштвеним циљевима и људском праксом која мења свет.

Епохална научна дела, какво је Лукићево, захватају целину васколиког живота, успостављајући интелектуално-стваралачки и морални ред и поредак када је у питању целина органског друштвено-историјског и духовно-сазнајног развитака. И када се друштво у кризним раздобљима врти око осе свога обурвавања, метафорично речено, које прати и научно сустајање и поробљавање ума, изузетне личности попут Радомира Лукића духовно-стваралачки надрастају привид таласања које иначе не значи развој, и снагом филозофско-теоријских и научних продора указују на могућности визионарског изласка из ћорсокака у који западају друштвено-историјско настајање и развитака.

др Данило Н. Баста

професор Правног факултета у Београду

О САБРАНИМ ДЕЛИМА АКАДЕМИКА И ПРОФЕСОРА РАДОМИРА Д. ЛУКИЋА

Објављивање Сабраних дела академика и професора Радомира Д. Лукића у једанаест томова — а реч је заправо о његовим сабраним књигама — истински је подухват и значајан научни и културни догађај. За тај подухват заслуга, разуме се, у првом реду припада издавачима — Заводу за уџбенике и наставна средства и Београдском издавачко-графичком заводу. У ту заслугу неизоставно треба убројати и висок технички ниво ових књига, при чему се нарочито има у виду квалитет штампе, хартије, опреме уопште. А што је посреди несумњив научни и културни догађај, једина заслуга припада творцу ових књига, једном од најгласовитијих и најпознатијих професора београдског Правног факултета после Другог светског рата, личности познатој далеко изван круга правника, укључив и шире слојеве народа. Можда није претерано ако се каже да код нас има више оних који су чули за професора Лукића неголи за Факултет чији је професор био и остао толико година.

Појава Сабраних дела проф. Лукића пружа прилику и даје повода за различита запажања и разноврсне утиске. Покушаћу да неке од њих сабијем у петнаестак минута.

1. Пре свега, у овом часу чини ми се неопходним да скренем пажњу на једну занимљиву и на свој начин индикативну околност. Реч је о томе да су, до сада, само двојица професора нашега Факултета за живота објавили сабрана дела — Слободан Јовановић средином тридесетих година овог века и Радомир Лукић ове године. То се, зацело, не може сматрати случајним. Јер, у питању су истакнути професори, плодни аутори и писци који стално брину о језику и облику својих радова. Поред тога, и један и други су створили запажена, не ретко и пионирска дела у неколиким научним дисциплинама, а огледали су се делимиче и у истим областима, као што су, примера ради, Теорија државе, Историја политичких и правних теорија или Социологија. Наравно, ова подударност је више спољашњег и формалног, него унутрашњег и садржинског карактера, будући да се аутори о којима је реч умногом разликују и, чак и када су на истом тлу, полазе од различних претпоставки и иду у различним правцима.

2. О сабраним књигама проф. Лукића не може се говорити хладно и равнодушно, не само стога што су неке од њих до дана данашњег код нас остале јединствена и, на жалост, усамљена појава у својој врсти — подсетимо само на *Социологију морала* или на *Полити-*

шичку теорију државе, него и зато што смо сви ми, и толики други, били ђаци проф. Лукића, што смо прве појмове и почетна сазнања о друштву, праву, држави и политици стицали управо читањем ових његових књига, које су у највећем броју уџбеници и које су се сада нашле спојене у Сабрана дела. Кажем: били смо ђаци проф. Лукића, без обзира на неоспорну чињеницу што смо с њим, неки зарана, стали да се разилазимо, да се с њим не слажемо, да одступамо од његових уверења и погледа, да с њим полемишемо, излажемо га критици, трагамо за сопственим путевима у науци и филозофији, понекад удаљеним а кадикад и сасвим супротним од његових. Али, не треба заборавити: критика никада није порицање без остатка, нити је полемика, упркос изворном грчком значењу те речи, рат без мере и милости. Уосталом, добро је знано да је удаљавање могућно само од нечега што нам је претходно било блиско и што смо сматрали својим. Одстојање претпоставља близину. И духовна побуна против некога је својеврстан вид пристајања уз њега! Такође, одавање признања њему, несумњиво.

3. Као аутор, проф. Лукић је све друго пре него једнозначна и лако разумљива појава. То увелико потврђују и не мање илуструју ова Сабрана дела. Ни она ни њихов аутор не даду се свести на неки јединствен, заједнички и непорецив именитељ. Нисам чак далеко од помисли да ова Дела сама по себи предочавају *два Лукића*, да су у њима садржана, а то ће рећи да нису свагда усклађена, два ауторска лика или, можда, две стране једног духовног прегоаца. На почетку, у париској докторској тези (сада, срећом, преведеној и уврштеној у ова Дела), наилазимо на младог, мисаоним полетом и истраживачком одважношћу ношеног аутора, који јасно види средишња, суштствена питања права, који се успешно носи с таквим филозофскоправним проблемом какав је проблем делотворног објективног (у ствари, природног) права, који истанчано разлаже и уверљиво аргументише и који, закључујући своја разматрања, изричито каже, не остављајући ни најмањег места сумњи: „У крајњој анализи, право почива на вредности” (I, 444). — А затим, у измењеним и заопштеним приликама после Другог светског рата, највећма у његовој двотомној *Теорији државе и права*, сусрећемо другог и друкчијег Лукића, који методолошки прихвата дијалектички и историјски материјализам, који усваја класно становиште о држави и праву, са свим далекосежним, па и погубним, последицама које одатле произлазе, који упорно наглашава монопол физичке силе, изостављајући из свога видокруга и правду, и права и слободе човека и грађанина, и владавину права, и легитимност, који говори о одумирању државе и права, који право, не само у првом реду него искључиво, види као поредак норми прописан и санкциониран државном влашћу. Код тог другог Лукића читамо: „Суштина права се открива као класна, тј. право се показује као оруђе владајуће класе за одржавање онаких друштвених односа производње и власти који јој омогућавају владајући положај” (III, 51).

4. То је, дакле, онај други Лукић, који је извршио огроман и судбински утицај у нашој поратној правној мисли, али који, на особит начин спојивши нормативизам и класно гледиште, нема оне духовне привлачности и мисаоне веродостојности својствених, рецимо, његовом докторском раду. На сву срећу, граница и крупних недостатака тога другог Лукића постао је свестан он сам, те је у својој Напомени уз ова Сабрана дела неувидено признао да би „данас свакако био мање категоричан у појединим питањима или не би ни рекао то што је онда говорио о будућности капиталистичког друштвеног и правног поретка, о социјализму и одумирању државе итд.” (I, 257). Треба жалити што је та пишчева Напомена одвећ кратка и штурa, и што он објављивање својих Сабраних дела није узео као добродошао повод да у једном развијеном осврту на свој пређени пут, на своје књиге и, поготово, на прилике у којима су писане и којима су сувише излазиле у сусрет, баца потпунију светлост на своје дело, те тако потпомогне његово боље разумевање, а свакако и унапред ублажи могућност неспоразума. С друге стране, опет, ваља поздравити одлуку проф. Лукића да у Сабрана дела унесе књиге онакве какве су првобитно написане и објављене, без икакве накнадне самостилизације, самодопадљивог преправљања и дотеривања, као аутентичан израз своје ауторске личности, са достигнућима и промашајима, узлетима и падовима, истинама и заблудама. Такву одлуку могао је донети само неко ко — имајући иза себе шездесетогодишње искуство писања и рада у науци — добро зна да је пут сазнања пут неизвесности, да на њему нема априорно зајамчених истина до којих се може доћи праволинијски, да се на препреке и искушења наилази на сваком кораку.

5. Има једно необично двојство у стваралачкој личности проф. Лукића које упечатљиво показују и његова Сабрана дела: он је истовремено *научни* и *филозофски* дух, подједнако кадар да се креће по земљишту искуства, да научном методологијом, вредносно-неутрално, истражује друштвене чињенице, али и да, раздиран и прогоњен чудом света и човека, загонетком бивства и тајном постојања, развија сопствено онтолошко, гносеолошко и аксиолошко учење, да би на тој подлози изградио и свој систем правне филозофије. Када је пре три године тај систем угледао светлост дана, када је у њему основни проблем поново постало објективно право, било је јасно да проф. Лукић, и с обзиром на тај проблем и с обзиром на свеукупни прилаз свету права, успоставља присну а прекинуту везу са својом докторском тезом, да образује мисаони лук са њом, потврђујући тако да је, не само у филозофији, у почетку садржан већ и крај. Има ли се на уму тај Лукићев лук, онда се, нипошто не занемарујући тешкоће и антиномије које су сада искрсле у односу између објективног и позитивног права, зацело друкчије може гледати не само на она два Лукића која сам поменуо, него и на целину правне мисли овог аутора коју налазимо сабрану у његовим Делима.

6. На почетку париске тезе младог, тада ни двадесетпетогодишњег доктора права, а сада и на почетку ових Сабраних дела, налазе се две посвете. Једна: „Мом деди Луки Антонијевићу, сељаку.” Друга: „У сећање на мог оца Душана Антонијевића, сељака, палог за Отаџбину 1914. у деветнаестој години.” Мени се чини да се у тим посветама крије читаво биће проф. Лукића, и ко хоће да га разуме и да тиме уједно из једног нарочитог угла приђе и његовим Сабраним делима, неће моћи да пређе брзине преко тих дирљивих, узбудљивих и речитих посвета. Човек из народа и човек привржен обичном народу, особито нашем сељаштву које, како је једном рекао Драгољуб Јовановић, „ради и трпи”, проф. Лукић се — благодарећи снази свога здравог разума, својој исконској даровитости, својој духовној бистрини и својој вредноћи — успео до висина науке и филозофије, никада се, међутим, не одвајајући од народног тла и народног живота, никада не пресецајући своје корене. Ко буде хтео, лако ће у његовим Сабраним делима открити и препознати боју и црте нашег народа.

7. Када се поставило питање концепције и објављивања Хајдегерових сабраних дела, онда је он, веран метафори пута и схватајући сопствено мишљење само као пут, рекао и саветовао: „*Wege, nicht Werke*”, дакле: путеви, не дела. (На немачком то, очигледно, звучи боље.) Казано је то преопштро. Јер, путеви воде ка делима, ова се на њима рађају и на особен их начин у себи носе. Зато та дела можемо читати, њиховим путевима ходати, али, свакако, са њих и скренути, од њих се одвојити. Нема сумње да то важи и за Сабрана дела проф. Лукића. Настала као резултат истрајног бављења најзнатнијим појавама човековог друштвеног бивствовања — државом, правом, моралом — са чврсто разрађеном унутарњом систематиком, уобличена језиком негованим и јасним, та Дела ће, упркос бразготинама једног посувраћеног времена које су у њих снажно урезане, за све оне који се у нас буду посвећивали истраживању „света људских ствари” бити извориште вредних увида, сазнања, поставки и погледа. Она се могу узимати онаква каква јесу, могу се оспоравати, могу се критички претресати. Једно се, међутим, с њима ни у ком случају не може учинити: она се не могу игнорисати, нити се могу заобилазити. Верујем да ће се и сâм писац сложити да је оно прво довољно и пожељно за будући интензиван живот његових Сабраних дела.

Сабрана дела проф. Лукића, то је читава једна научна, људска и животна судбина.